

UDK 949.713»1871«
Izlaganje na znanstvenom skupu
Primljeno: 23. XII. 1991.

Ustanak u Vojnoj krajini 1871. godine*

MIRKO VALENTIĆ

Institut za suvremenu povijest, Zagreb, Republika Hrvatska

Proučavanjem arhivske građe o krajiškom pokretu i ustanku dolazi se do spoznaje o čvrstoj organskoj povezanosti jedne i druge pojave. Zato krajiški pokret i ustanak u Vojnoj krajini autor promatra kao jednu razvojnu cjelinu od rujna 1869. do pogibije ustaničkih vođa 12. listopada 1871. u borbi za oslobođenje Hrvatske od Austrije i Mađarske. Dosadašnju prostornu omeđenost ustanka na Rakovicu autor pomiče gotovo na sve krajiške pukovnije od jadranske obale do Save. Utvrđuje također da centar ustanka ima biti Veliki Skrad a ne Rakovica, te da je ustanak započeo tri dana prije dogovorenog roka, što je također moglo utjecati na njegov tragičan ishod. Pitanje, koje isto tako treba i dalje istraživati, jest težina vojne odmazde nad krajiškim stanovništvom djelovanjem prijekog suda i pomoćnih kazneno-istražnih sudova osnovanih u Kršlju i Prosićenom Kamenu.

Namjera je ovog priloga da u najsazetijem opsegu označi nekoliko bitnih elemenata ustanka u Vojnoj krajini 1871. godine. Fundamentalna pitanja koja i dalje smatram dijelom otvorenima mogla bi se ovako formulirati: *Prvo*, postoji li između Kvaternikove ideje o podizanju ustanka u Krajini i stanja u Krajini čvrsta organska veza, tj. je li dizanje ustanka u Krajini bilo realan politički čin? Odgovarajući na to pitanje ulazimo, dakako, u jednu cjelovitiju prosudbu o Kvaterniku kao navodnom fantastu i mistiku koji je izabrao Krajinu da iz nje pokrene hrvatsko pitanje.

Drugo fundamentalno pitanje, koje također smatram otvorenim, jest manevarsko-ustanička strategija najužeg Kvaternikova kruga, dakle, koncepcija ustanka.

Treće pitanje koje i dalje treba istraživati jest težina vojne odmazde nad krajiškim stanovništvom djelovanjem prijekoga vojnog suda i pomoćnih kazneno-istražnih sudova osnovanih u Kršlju i Prosićenom kamenu.

1. Polazeći od prvoga postavljenog pitanja potrebno je razmotriti stanje u Hrvatsko-slavonskoj vojnoj krajini u trenutku bune. U zagrebačkoj i

* Ovaj je prilog prošireno saopćenje na znanstvenom skupu u povodu 120. obljetnice pogibije Eugena Kvaternika, održanom u Zagrebu 17. prosinca 1991.

bečkoj arhivskoj građi a i drugim vrelima postoje tragovi o golemom nezadovoljstvu u Krajini 1860-ih godina, koje Kvaterniku nije bilo nepoznato.¹ Cjelokupna Vojna krajina, a to znači njezini najsiromašniji dijelovi u Ličkoj, Otočkoj, Ogulinskoj i Slunjskoj pukovniji zajedno s najbogatijim Krajišnicima u Gradiškoj, Brodskoj i Petrovaradinskoj pukovniji; dakle Krajina od južne Velebitske padine do Zemuna, čak tri godine prije ustanka, potpuno je otkazala poslušnost svome caru. Krajina ne prihvaća odluku vladara o djelomičnom razvojačenju od 19. kolovoza 1869. godine. Ta najprjepornija odluka u povijesti Vojne krajine, kojom se žele razvojačiti samo dvije pukovnije Varaždinske krajine: Križevačka i Đurđevačka, te gradovi Senj i Vojni Sisak, zajedno sa žumberačkom enklavom, dočekana je u svih ostalih 9 krajiških pukovnija kao izdaja i nasilno stavljanje pod kapu Nagodbe komad po komad krajiškog teritorija.

Pobunjeni Krajišnici zahtijevali su izbore u Krajini kako bi mogli izreći svoj sud o Hrvatsko-ugarskoj nagodbi; zatim, kako bi mogli osigurati svoje šume od tuđinske eksploatacije; kako bi mogli izgraditi dvije velike željezničke linije — jednu od Ogulina do Zemuna i drugu od Ogulina do Knina; i, na kraju, kako bi mogli riješiti niz drugih vitalnih potreba Krajine kao dijela Hrvatskoga Kraljevstva.

U političkim krugovima Civilne Hrvatske ocijenjen je sporazum Austrije i Ugarske o djelomičnom razvojačenju Krajine kao koncesija koju dvor zajedno s vojskom daje Andrassyju kako bi popravio njegov težak položaj u Hrvatskoj. Mađarska vlada mora spašavati u Zagrebu unionističkog bana Levina Raucha, zbog kojega se još prije odluke o djelomičnom razvojačenju stvara u Hrvatskoj snažan antimadžarski pokret. Nezadovoljstvo djelomičnim ukidanjem Krajine otvorilo je i ovaj dio Hrvatskoga Kraljevstva antimadžarskom pokretu. Gostionice Krajine, kojih je bilo i u malim mjestima, pretvorene su u seoske i gradske »parlamente« gdje se javno i odlučno istupalo u prvom redu protiv Mađara. Zahtjevi pobunjenih Krajišnika izricali su 1869. dva moguća rješenja. Jedan dio Krajine predlagao je odgađanje djelomičnog ukidanja Krajine dok se ne sazove *novi Sabor* na kojem bi Krajina zajedno s Civilnom Hrvatskom utvrdila svoje posebne interese. Prve predstave Krajišnika Varaždinske, Banske i Hrvatske krajine zagovaraju saziv »novog« Sabora koji bi proveo reviziju Nagodbe, označujući taj zahtjev kao zajednički ideal Krajine i Civilne Hrvatske. Drugi dio Krajine — pukovnije Slavonske krajine — zahtijevao je saziv posebnoga *Krajiškog sabora*, koji bi osigurao pravednu segregaciju krajiških šuma, izgradnju krajiških željeznica i kanala Dunav—Sava, što ga slavonski Krajišnici nazivaju »hrvatski Suez«. Uz pristaje posebnoga Krajiškog sabora pristaje Ministarstvo rata, a uz nosioce ideje o izborima i sazivu »novog« Sabora pristaje Narodna stranka i njezin opozicijski list *Zatočnik*. Zajednička misao obaju projekata bila je revizija Hrvatsko-ugarske nagodbe i obaranje unionističkog bana Levina Raucha. Krajiški pokret teško dolazi do zajedničkog programa. Potkraj

¹ O prilikama u Vojnoj krajini uoči ustanka 1871. usp. *Mirko Valentić*, Hrvatsko-slavonska Vojna krajina u 1860-im godinama, *Časopis za suvremenu povijest*, Zagreb 1972., I, 63—71; Isti, Vojna krajina i pitanje njezina sjedinjenja s Hrvatskom 1849—1881, Zagreb 1981.

1869. ponuđeno je treće rješenje: sazivanje *Krajiške konferencije*, u očekivanju da bi ona mogla postati zajednički program svih dijelova Krajine. Nažalost, pokret i dalje nosi samo snažno antimadžarsko raspoloženje kao nesumnjivu zajedničku crtu svih dijelova Krajine. Druga zajednička crta pokreta bila je demonstrativno odbijanje da se prihvate careve naredbe o djelomičnom razvojačenju. Zato je pokret odmah od početka bio na dvoru ocijenjen kao pobuna protiv cara. Ni izbori *krajiške delegacije 1870.*, koja je imala samoinicijativno i bez poziva cara krenuti na pregovore u Beč, nisu u Beču prihvaćeni sa simpatijama. Ipak, najveći protivnik krajiškog pokreta 1869.—1871. bio je šef ugarske vlade grof Andrassy.

Temeljna namjera krajiške delegacije bila je objasniti bečkim čimbenicima neka osnovna pitanja krajiškog pokreta o kojima su na različitim stranama postojale suprotne ocjene. Ali, prije nego što se stigne u Beč, trebalo je onesposobiti Andrassyja koji se na dvoru ispriječio između Krajine i vladara, neprestano ponavljajući da su Krajišnici pobunjenici jer odbacuju carevu naredbu od 19. kolovoza 1869. o djelomičnom razvojačenju Krajine. U Pešti se najviše strahovalo od nepopustljivog zahtjeva Krajine da se sazove Krajiški sabor ili provedu naknadni izbori u Krajini za Hrvatski sabor. Oba zahtjeva krajiškog pokreta ocijenjena su u Pešti kao nesumnjiv kraj mađaronskoj vladi u Zagrebu. Odbacujući misao o reviziji svoje politike prema Hrvatskoj, Andrassyju ostaje jedina mogućnost da političke progone iz Civilne Hrvatske prenese na teritorij Vojne krajine. Međutim, u tome su mađarskoj vladi najviše smetali visoki krajiški oficiri hrvatskog porijekla koji podržavaju najveći dio zahtjeva krajiškog pokreta, dajući time i samom Kvaterniku nadu u uspjeh njegova ustaničkog pothvata.

Od početka 1870. ugarska vlada kreće u odlučnu bitku protiv podmaršala Benka, zapovjednika krajiške brigade Hrvatske krajine u Karlovcu. Njemu su u Pešti najviše zamjerali da su dva grada najbliža Karlovcu, Sisak i Ogulin, izrasla u centre krajiškog pokreta i krajiške opozicije uperene protiv Mađara. Prema ocjeni ugarske vlade general Benko u Karlovcu i pukovnik Ivan Trnski u Zagrebu bili su duša svih antimadžarskih agitacija u Krajini. Premještaj podmaršala Benka u daleki Linz na položaj zapovjednika cijele Gornje Austrije, gledan retrospektivno sa stajališta bune, služi kao čvrst međaš promjene u politici dvorskih i vojnih krugova prema hrvatskoj opoziciji i pokretu u Krajini. Potkraj 1870. Beč gubi svaki interes za krajiški pokret. Jedino rješenje u borbi za nezavisnu Hrvatsku ostaje buna za čije podizanje pokazuju hrabrost samo Kvaternik i njegov najuži krug. Ipak, najveći gubitak za krajiški pokret i hrvatsku opoziciju bilo je, čini se, samoubojstvo mladoga hrvatskog generala Grivičića u rujnu 1870. u Grazu. Prema ocjeni suvremenika, on je bio žrtva svoga domoljublja.²

² Smrt jednoga od najdarovitijih generala austrijske armije potaknula je suvremeni tisak na utvrđivanje pravih motiva njegova samoubojstva. Bilo je više pretpostavki od kojih dominiraju dvije: veze s Francuskom i sukob s Madarima. Poraz francuskog oružja, koje je general Grivičić u jednoj brošuri, nastaloj neposredno poslije njegova povratka iz Pariza, ocijenio kao najbolje u tadašnjoj Europi, svakako je najdublje potresao njegova očekivanja. Pred vojničkim i dvorskim krugovima u Beču poražena je njegova tvrdnja da moderno naoružanje francuske armije daje Francuskoj pred-

Poslije francusko-pruskog rata i samoubojstva generala Grivičića, u razvojnem luku krajiškog pokreta, koji neodoljivom snagom privlači sve radikalnije političare hrvatske opozicije, počinju se zamjećivati prvi obrisi smirivanja. U njegovoj drugoj fazi, kada pokret počinje gubiti svoju oštricu, sve do tragedije u Rakovici u listopadu 1871., na političkoj pozornici Austro-Ugarske izrastaju, uz povoljne pojave kao što je primjerec pad zloglasnoga bana L. Raucha (26. I. 1871.), i one nepovoljne silnice koje će utjecati na ishod ustanka hrvatskog naroda 1871. U red nepovoljnih pojava koje će presudno utjecati na Kvaternikovu i krajišku tragediju 1871. ide prije svega približavanje između Beča i Pešte i s tim u vezi povoljan početni sporazum Austrije i Ugarske o modalitetima razvojačenja cijele Krajine te njezine predaje Ugarskoj, zatim pad Hohenwartove vlade, tj. neuspjeh pokušaja posebnog sporazuma između Beča i Praga.³

Poslije pada L. Raucha Vojna krajina i pitanje njezina sjedinjenja s Civilnom Hrvatskom, zajedno s krajiškim pokretom, ulaze u kvalitetno novu fazu. Nova vanjska politika dualističke Monarhije zbog konačnog oslonca na Berlin i saveza s Petrogradom oduzima vojsci, a to znači i Vojnoj krajini, njezin tradicionalni primat u političkom životu Monarhije. Interes bečkih vladajućih krugova za Vojnu krajinu ograničen je, poslije Sedana (2. IX. 1870.) i samoubojstva generala Grivičića, na što povoljniji sporazum s Ugarskom, dakako, ukoliko ugarska vlada želi da od Austrije konačno preuzme Krajinu.⁴ U obnovljenim austro-ugarskim pregovorima (26. I.—14. V. 1871.), kojima se pripremala odluka o ukidanju Vojne krajine, tražen je kompromis između zahtjeva krajiškog pokreta, na jednoj strani, te vojnih i strateških interesa Beča prema Balkanu i globalnih ciljeva mađarske politike prema Hrvatskom Kraljevstvu, na drugoj strani. Prvenstveni interes Mađara jesu bogate krajiške šume (zeleni rudnici Krajine), gospodarenje krajiškim željeznicama i osiguranje izlaska na Jadransko more preko hrvatskih luka.

Prema tome, u veoma složenim međunarodnim odnosima, sa češkim pitanjem kao dominantnim u unutrašnjim odnosima Austrije i krajiškim kao također eksplozivnim, ali u ugarskom dijelu Monarhije, pripremao je Kvaternik sa svojim pristašama ustanak hrvatskog naroda u Krajini. Kvaternik i njegova pravaška propaganda držali su u Krajini pod svo-

nosti u ratu s Pruskom. On je u Parizu zajedno s nadvojvodom Albrechtom ugovorio plan francusko-austrijskog vojnog saveza. Prema drugoj pretpostavci uzroke smrti treba tražiti u mađarskoj nesnošljivosti prema tom generalu. Na taj uzrok upozorio je i *Zatočnik*. Hrvatska opozicija nije skrivala svoju žalost za Grivičićem.

³ Dolazak grofa Karla Hohenwarta za austrijskog ministra predsjednika 4. veljače 1871. obilježava u unutrašnjoj politici Austrije zaokret prema federalizmu Austrije i Češke. Osnovni je Hohenwartov zadatak bio nagodba sa Česima. Protiv sporazuma između Beča i Pešte ustaju austrijski prusofili koji će poslije susreta Beust-Bismark u kolovozu 1871. pobjednički učvrstiti antislavenski tabor u Beču i time ubrzati pad vlade K. Hohenwarta. Savez s Pruskom i pad Hohenwartova federalističkog ministarstva učvrstit će Nagodbu i dualizam, tj. suradnju Beča i Budimpešte.

⁴ Još sporazumom u Brucku 1578. između staleža zemalja Unutrašnje Austrije i Hrvatske preuzela je Austrija Vojnu krajinu kao dio teritorija i stanovništva Hrvatskoga Kraljevstva, obvezavši se da će snositi veći dio troškova u ratu s Turskim Carstvom na hrvatskom teritoriju.

jim utjecajem svakako najveći prostor, omeđen na najsiromašniji dio Vojne krajine od Brinja u Otočkoj pukovnici do Gline i Petrinje na sjeveru. Pripreme ustanka počinju, prema sjećanju jednoga od ustaničkih aktera, u drugoj polovici 1870. godine, svakako prije početka francusko-pruskog rata.⁵

Pouzdan odgovor na naše prvo postavljeno pitanje pružaju brojni sačuvani izvještaji zapovjednika Krajine generala Mollinaryja iz 1870. i 1871. godine.⁶ U jednom od tih povjerljivih izvještaja vladaru i ministru vojске on nastoji utvrditi najosjetljivije točke političkog i socijalnog usijanja u Vojnoj krajini, napose u Ogulinskoj pukovnici. O napetostima u Ogulinskoj pukovnici napisao je 30. VI. 1870. ovo: »Pošto sam obišao svih 10 pukovnika koje se nalaze pod mojom komandom i upoznao raspoloženje naroda, moram Ogulinsku pukovnicu označiti kao onu kojoj se mora posvetiti najveća pažnja i gdje bi eventualno mogle nastati najveće poteškoće« (kurziv M.V.). Mollinary je iznenađen držanjem Krajišnika Ogulinske pukovnije. Oni su — prema njegovim zapažanjima — iznosili svoje zahtjeve i tužbe odlučnije i samosvjesnije od krajiškog stanovništva u pukovnijama Varaždinske krajine. Na čelu mjesnih odbora za doček generala i razgovore stajali su trgovci, zatim posebni trgovci drvetom, gostioničari i drugi ugledni predstavnici krajiškog puka među kojima je posebno mjesto pripadalo svećenicima i mjesnim učiteljima.⁷

Napokon, ni odluka o razvojačenju cjelokupne Vojne krajine, donesena godinu dana kasnije (8. VI. 1871.), nije djelovala odveć umirujuće. Krajišnici i taj konačni sporazum Austrije i Ugarske o početku razvojačenja cijele Krajine također osuđuju s gotovo nesmanjenom žestinom. Oni su i dalje razočarani ponašanjem Beča, vjerujući kako ih Beč prodaje Mađarima a da nitko nije ništa pitao Krajišnike, odnosno Hrvate. O ozračju koje se zadržalo nad Krajinom još od odluke o djelomičnom razvojačenju (19. VIII. 1869.), a iz koje je poniknuo krajiški pokret, svjedoče i riječi jednoga od ustaničkih vođa izrečene odmah na početku ustanka: »Mi idemo u rat protiv Cara (kurziv M.V.), koji nas je izručio Mađarima.«⁸ Proučavajući arhivsku građu o krajiškom pokretu i ustanku dolazim do spoznaje o čvrstoj organskoj povezanosti obiju povijesnih po-

⁵ Usp. Vaso Vojvodić, Izvještaj Rade Čuića o Rakovičkoj buni, *Historijski zbornik*, XIV, 1961.

⁶ Feldmaršal Anton Mollinary preuzima komandu Vojne krajine u siječnju 1870. kada krajiški pokret sa svojom antimadarskom oštricom uživa stanovite simpatije bečkih vojnih krugova koji su još uvijek nezadovoljni diobom vlasti s Budimpeštom 1867. godine. U trenutku Mollinaryjeva dolaska u Zagreb pokret uživa najveću podršku krajiških časnika i svih generala hrvatskog porijekla te Narodne stranke koja se sa svojim glasilom *Zatočnik* sklonila, pred progonom L. Raucha, u Vojnu krajinu i izlazi u Vojnom Sisku.

Postoji više znakova koji upućuju na zaključak kako su bečki dvorski i vojni krugovi povjerali iskusnom i odanom generalu zadatak da uspostavi kontrolu nad političkim napetostima u Krajini, odnosno na granici s Turskim Carstvom, koja je ionako označena kao jedna od najvećih kriznih točaka Europe, gdje će samo pet godina kasnije izbiti veliki ustanak.

⁷ Kriegsarchiv, Kriegsministerium Präsidialbüro, 30. VI. 1870., 15—20/6.

⁸ Izjava Save Popovića pred istražnim sudom u Kršlju o njegovu susretu s Vjekoslavom Bachom. Arhiv Hrvatske, Rakovica, k. 3. Dalje: AH.

java. Zato krajiški pokret i ustanak u Krajini treba promatrati kao jednu razvojnu cjelinu od rujna 1869. do pogibije ustaničkih vođa 12. listopada 1871.

Prije Kvaternikova ustaničkog puta u Rakovicu zapovjednik Krajine general Mollinary, pišući caru u Beč, još jednom označuje Ogulinsku pukovnicu kao dio Krajine gdje je krajiški pokret »najačici«. Samo tri mjeseca prije početka bune Ogulinci protestiraju protiv odluke o razvojačenju cijele Krajine, potpisane 8. VI. 1871. Vladaru u Beču upućuju oštar protest sakupivši čak 228 potpisa. Oštro osuđuju pregovore »njemačkih centralista« s Mađarima, ustvrdivši također da su bečki centralisti, tj. protivnici Hohenwartova federalističkog projekta, »prodali« krajišnike Mađarima. Austro-ugarski sporazum o Krajini proglašen je »pazarijom« i »izdajničkim aktom«.⁹ U Beču, Pešti i Zagrebu izazvao je ogulinski protest pravu buru, dijelom i zbog toga što su taj oštar napad na Beč i Peštu potpisali i najugledniji stanovnici pojedinih satnija Ogulinske pukovnije. Zatim, među potpisnicima našao se i velik broj nižih oficira zajedno s načelnikom grada Ogulina. Iz Rakovičke satnije stavili su svoje potpise sva najpoznatija imena ustanka, kao Rade Čuić, Petar Vrdoljak i Antun Turkalj.

Prema tome, istraživački odgovor na prvo postavljeno pitanje: je li Kvaternikovo dizanje ustanka u Vojnoj krajini bilo realan politički čin, arhivska građa dopušta, svakako, potvrđan odgovor.¹⁰

2. U koncepciji ustanka — kao drugom fundamentalnom pitanju koje smo postavili na početku ovog prologa — Kvaternik je, prema najnovijoj građi koju sam proučavao, imao dvije strategijske zamisli: jednu tzv. *akcionu* i drugu *rezervnu* za slučaj da ustanak zapadne u krizu. Prema prvoj strategijskoj zamisli dogovoreno je okupljanje što većeg broja Krajišnika sa širokom teritorijalnom podlogom, ali uz istodobno osvajanje satnijskih skladišta oružja i uniformi. Sudski spisi otkrivaju povezanost Krajišnika s ustaničkim vodstvom od Brinja do Gline. U istražnim spisima vojnog suda zarobljeni Krajišnici također izjavljuju kako nisu željeli »u bunu bez svojih uniformi.«¹¹

⁹ Ogulinsku predstavku caru objavio je *Branik*, nasljednik zabranjenog *Zatočnika*, 23. VI. 1871.

¹⁰ Još je 1926. *Ferdo Šišić*, pišući o Kvaterniku i buni u Krajini, dobro primijetio da Kvaternik nije pobunio Krajinu, nego se već uznemirenoj Krajini pokušao staviti na čelo kao vođa. U tom Šišićevu radu ima i nekoliko danas neprihvatljivih teza, kao ona o razlozima odlaska ustanika u Plaški, zatim o uzrocima neuspjeha Kvaternikova pothvata i još poneka ocjena. Nova arhivska građa koju sam pronalazio u posljednjih dvadeset godina ne potvrđuje sve Šišićeve ocjene i zapažanja. *Usp. F. Šišić, Kvaternik (Rakovička buna), Jugoslavenska Njiva XI/I, 1926.*

¹¹ Poslije prvoga većeg izvještaja od 25. X. 1871., do danas i jedinoga poznatog izvještaja o buni, Mollinary je u dopunskom telegramu od 6. XI. obavijestio vladara o nizu novih spoznaja do kojih je došao prije svega zahvaljujući istražnim sudovima. Sud u Prosićenom Kamenu, ispitujući zarobljene Krajišnike, saznaje za sastanak mjesnih-seoskih starješina s dijelom ustaničkog vodstva — Rakijašem i Čuićem — u Bročancu 7. listopada. Okupljeni Krajišnici izjavljuju spremnost da krenu u bunu, ali ne mogu prihvatiti Kvaternikov pothvat jer su »loše odjeveni«. Očito je upravo ta činjenica primorala one koji su pripremali ustanak da se prije početka bune dokopaju krajiških satnijskih skladišta u Rakovici, Drežniku i Plaškom.

Sabirno mjesto za sve ustanike Ogulinske, Otočke, Ličke, Slunjske i Prve banske pukovnije imalo je biti u *Velikom Skradu*, mjestu između Primišlja i Vojnića, na Kordunskoj cesti prema Karlovcu.¹² Polazeći od smještaja epicentra bune u Veliki Skrad može se izvesti zaključak da je vodstvo planirani ustanički manevar pomaklo s Jozefinske ceste Karlovac—Senj (preko Generalskog Stola i Josipdola) na Kordunsku cestu Drežnik—Karlovac, tj. što bliže međunarodnoj granici između Turskog Carstva i Habsburške Monarhije. U prvotnom planu ustanka postojala je, također, zamisao da okupljeni ustanici iz Velikog Skrada krenu najprije na Karlovac, a odatle i u Zagreb, gdje se također pripremala pobuna. Kada je riječ o samoj Rakovici, ona je očito, naknadno, i zbog nekih neplaniranih postupaka postala središnja točka ustanka.

U spomenutom izvještaju iz Prosićenog Kamena od istražitelja majora Mlinarića Mollinary ulazi u trag Velikog Skrada kao centralnog mjesta ustanka. Nekolicina Krajišnika saznala je tu važnu pojedinost ustaničke koncepcije iz razgovora vođa bune Kvaternika, Bacha, Rakijaša i Čuića u noći od 8. na 9. listopada, u krčmi u Rakovici. Prema rezultatima vojne istrage nikako nije bilo u planu ustaničkih vođa odabrati put od Rakovice prema Ogulinu, nego je bilo prije zaključeno ići od Bročanca u Veliki Skrad. Tu je bilo određeno mjesto okupljanja za pristaše toga pothvata iz krajiških područja Ogulinske, Slunjske, Prve i Druge banske, Ličke i Otočke pukovnije. Dalje je bilo zaključeno — prema izjavama uhićenih krajišnika — da, nakon što se domognu odjeće, pođu iz Plaškog u Podhum; ondje bi se organizirali i odatle stigli u određeno vrijeme u Veliki Skrad gdje su se imali svi okupiti da bi se krenulo na Karlovac.¹³

U rezervnom planu Kvaternik je imao na umu privremeno povlačenje u Bosansku krajinu, gdje bi s pobunjenom Bosnom krenuo i protiv Austrijskog i protiv Turskog Carstva, te s ustankom u dvama carstvima pretvorio hrvatsko pitanje u međunarodno pitanje. Kada je riječ o rezervnom planu i izboru polazišta bliže Turskom Carstvu, moguće je pretpostaviti da je Kvaternik računao i s iskustvom bokeljskog ustanka 1869., pa je za slučaj neuspjeha planirao brz manevar prema turskoj granici kako bi izbjegao poraz svoje vojske očekujući eventualnu intervenciju europskih država i amnestiju.

Zastava ustanka podignuta je u pravoslavnom krajiškom selu Bročancu, rodnom mjestu Rade Čuića. Prvi sukob s regularnom vojskom dogodio se na Kordunskoj cesti između Bročanca i Rakovice, gdje Rade Čuić ubija kaplara Dimitrija Grkovića, koji se jedini otvoreno suprotstavio pobu-

¹² Stara Kordunska cesta današnja je poznata cesta Karlovac—Slunj prema Plitvicama.

¹³ Svi telegrafski izvještaji pristigli u Beč, a koje do sada nismo poznavali i koji nam služe kao nova građa, nalaze se u Ratnom arhivu pod signaturom: MKSM, 1871—1603.

Prvi veći i zaokruženi izvještaj o buni pisan je 25. listopada 1871. To je do sada bio i jedini poznati izvještaj. On je bio, posebno među suvremenicima, veoma proširen. Odmah su ga u cijelosti objavili, uz dopuštenje Mollinaryja, *Agramer Zeitung* i *Narodne novine*. Od njih ga preuzima i *Obzor* i tiska u 4 nastavka (31. X., 2.—4. XI. 1871.). Preveo ga i objavio B. Jurišić u knjizi *M. C. Nebajeva, Rakovica*, Zagreb 1932. 261—274. Jurišićev prijevod objavljen je u cijelosti, a tekst u *Obzoru* znatno je skraćen.

njenim Krajišnicima.¹⁴ Ustanici zatim ulaze u Rakovicu, a njezin zapovjednik kapetan Ivan Pech bježi u Drežnik. Broj pobunjenika u prvom danu ustanka procijenjen je na 300—400 Krajišnika.

Vođa ustanka Eugen Kvaternik prvi put se predstavio svojim pobunjenicima na velikom trgu u Rakovici u nedjelju 8. listopada. Objašnjavajući ciljeve ustanka govorio je pred oko 500 »vojnički obučeni« pobunjenika. Između ostalog, rekao je: »Dodosmo ovamo da podignemo barjak slobode, da ukinemo Krajinu i regimente, da vas učinimo slobodnim posjednicima svoje zemlje, svojih šuma, da postanete gospodari svoje sudbine.«

Određujući krajnji cilj ustanka Kvaternik je ustaničkoj skupštini ponudio ovaj načelni program: ni pod Mađare, ni pod Švabe, jer mi nećemo ni jedno ni drugo gospodstvo, mi hoćemo slobodnu i samostalnu svoju Hrvatsku.

Istog dana ustaničko vodstvo na čelu s E. Kvaternikom, A. Rakijašom, R. Čuićem, A. Bachom i P. Vrdoljakom proglasilo je u Rakovici *prvu hrvatsku samostalnu zemaljsku vladu* na čelu s E. Kvaternikom. Za ministra rata imenovan je Ante Rakijaš, koji tako postaje prvi ministar hrvatske vojske, a za vojskovođu Rade Čuić.

U skupini prvih ustaničkih akata najistaknutije mjesto pripada »Proglasu narodne hrvatske vlade« u kojemu se pozivaju sve »žive sile« da rade za oslobođenje »ispod švabsko-mađarskog gospodstva«. Proglas zatim ukida regimente i osniva novu upravu u Krajini sa »slobodnim županijama«. Zatim je proglašena jednakost pred zakonom kao još jedan čin istinske revolucije o kojoj je snivao Eugen Kvaternik.

Međutim, već poslije podne istog dana počinje kriza ustanka. Drežnički župnik Petar Korenić i zapovjednik Drežničke satnije Durst uspjeli su obraniti ratna skladišta i spriječiti priključenje Krajišnika Drežničke satnije ustanku. Kvaternik je bio veoma razočaran, sluteći moguću tragediju.

Sutradan ustanici kreću u Plaški, koji se također obećao priključiti ustanku. Nažalost, zapovjednik satnije Prpić, saznavši za početak ustanka, naoružao je aktivne Krajišnike i svoju satniju odveo u Ogulin, dan prije nego što su Kvaternikovi ustanici stigli u Plaški. U Plaškom 10. listopada u 10 sati Kvaternik drži posljednji govor u svom životu. Govori ustanicima na vratima gostionice »K Jelačić banu«. Prema sačuvanim zapisima »psovao je cara i previšnju vladarsku kuću«. Okupljena ustanička vojska klicala je svom vođi »živjela sloboda«. Ustanici odlaze iz Plaškog tek u 4 sata poslije podne.¹⁵

Ne uspjevši, dakle, u dvjema satnijama: Drežničkoj s katoličkim pučanstvom i Plaščanskoj s pravoslavnim pučanstvom, vodstvo ustanka prihvaća, očito, rezervnu varijantu, tj. povlačenje prema Bosni. Odluka je donesena, najvjerojatnije, već u Plaškom. Da je ovdje zaista bilo posri-

¹⁴ Obitelj ubijenoga Grkovića dobila je od cara pomoć od 2000 forinti.

¹⁵ Govor u Plaškom zabilježio je *Obzor* 21. X. 1871. iskrivljujući Kvaternikovu misao. Imajući na umu revolucionarne namjere Kvaternikova pothvata, razumljivo je da *Obzor* u tom trenutku nije mogao pronaći riječi razumijevanja za ustanak u Krajini.

jedi povlačenje prema Bosni, pokazuje i ustanički pokret prema Močilima. Put iz Plaškog preko Ljupča klanca i Močila nije vodio u Rakovicu. Ovdje je riječ o tzv. »brzom« ili »malom« putu koji je služio vojsci za brze marševe iz Ogulina prema turskoj granici. Močile su udaljene od Rakovice 3 sata.

Na povlačenju iz Plaškog prema Bosni, preko Ljupča klanca, u zoru 11. listopada grupa ustaničkih odmetnika na čelu sa Savom Kosanovićem, u malom srpskom selu Močile, ubija iz zasjede Kvaternika, Bacha i Rakijaša. Jedino je vojskovođa Rade Čuić uspio pobjeći u Bosnu. U spisima o ustanku sačuvan je komisijski zapisnik sastavljen 13. X. u 11 sati u Močilima na mjestu pogibije. Prema zapisniku i priloženoj skici najprije je ubijen Rakijaš, potom Kvaternik i Bach koji je ležao čak 250 koraka dalje od Kvaternika i Rakijaša. U radu komisije sudjeluje Trbović (vjerojatno zastavnik Avram), jedan od suizvršitelja toga ubojstva. On je komisiji dao detaljan opis ubojstva i svega što je prethodilo toj tragediji. U arhivskoj građi sačuvan je i popis krajišnika, koji su ubili vođe ustanaka, s njihovim kućnim brojevima.¹⁶

U posljednjoj noći Kvaternikova života mladi su pravaši u Zagrebu, očitto ne znajući za tragičan kraj ustanka, izlijepili na zagrebačke zgrade plakate pozivajući Zagrepčane na ustanak. Najbrojniji plakati imali su ove poruke:

- »Krajišnici pobijedili Austro-Mađarsku vojsku!«
- »Ustaj, ustaj rode mili!«
- »Živjela slobodna Hrvatska!« itd.

U sudskim spisima sačuvan je i proglas upućen Zagrepčanima, a glasi: »GRAĐANI GLAVNOG GRADA HRVATSKE DRŽAVE HRVATI«. Odmah poslije poziva na ustanak proglas objavljuje radosnu vijest kako je Hrvatska krajina »već jučer potukla dušmane naše slobode« (kurziv MV).¹⁷ Zatečeni brzinom zbivanja i neplaniranim obratima na ustaničkom ratištu duž Kordunske ceste, pravaši Zagreba zasigurno istupaju prema već unaprijed dogovorenoj ustaničkoj strategiji, ne znajući da je ustanak već do kraja razbijen a ustaničko vodstvo mrtvo.

Prema spomenutom izvještaju istražnog suda u Prosićenom Kamenu od 6. XI. Mollinary je došao i do značajnih podataka o preuranjenosti ustanka. Shvativši tek 7. X. da mora zauzeti skladišta u Rakovici i Plaškom radi odijevanja ustanika, Rakijaš je odlučio pobunu »prije početi« da bi do vremena koje je bilo »prije utvrđeno« opljačkao skladišta. Kako izvještaj na dva mjesta spominje »određeno vrijeme«, ili vrijeme koje je bilo »prvobitno određeno«, nema sumnje da je ustanak započeo prije od dana koji je bio »prvobitno«, najvjerojatnije još u Zagrebu, dogovoren. Ne ulazeći u ocjenu koliko je i to utjecalo na njegov ishod, pokušat ću izložiti pretpostavku o stvarnom datumu kada je ustanak u Krajini imao započeti. Najvjerojatnije treba uzeti onaj datum što ga sugeriraju plakati i proglasi koji su osvanuli na zidovima Zagreba u noći 11/12. listopada, a u kojima mladi pravaši pozivaju na ustanak za slobodu cjelokupne Hrvatske. U jednom takvom proglasu stajalo je da su hrabri hrvatski

¹⁶ Arhiv Hrvatske (dalje: AH), Spisi Rakovica, k. 8.

¹⁷ AH, Obitelj Kvaternik, k. 1.

ustanici »jučer« potukli dušmane hrvatskog naroda. Može se, dakle, zaključiti da je 11. listopada (srijeda) mogao biti taj unaprijed dogovoreni dan početka ustanka.¹⁸

Primivši prve obavijesti o pobuni Krajišnika zapovjednik Krajine izveo je brzo okruženje ustanika. S južne strane, od Drežnika, spriječio je nekontrolirano povezivanje ustanika s pristašama u Ličkoj i Otočkoj pukovnji. Zatim je u Primišlju zatvorio Kordunsku cestu prema Karlovcu i dalje prema sjeveru, a u Ogulinu organizirao napad na ustanike. Tjerajući ustanike prema granici s Turskim Carstvom osigurao je u Sarajevu i Bihaću aktivnu suradnju s turskim četama u Bosni. Preko austrijskoga generalnog konzulata u Sarajevu Mollinary je odmah nastojao ugovoriti suradnju s turskom komandom i vojskom protiv ustanka u Hrvatskoj. Generalni konzul Austrije Soretić dobio je garancije »bosanske vlade« da će na granicu s Krajinom poslati uz već postojeću vojsku još dva bataljona u Bihać. Soretić je nastojao umiriti zabrinutog Mollinaryja tvrdeći da se »ne treba bojati« pobune u Bosni ako u Bosnu ne budu dostavljeni novac i oružje. Bosanska je vlada, u suglasnosti s centralnom vladom u Carigradu, spremno surađivala s Mollinaryjem protiv hrvatskog ustanka. Njezin generalni guverner i zapovjednik vojske Ahmed-paša otputovao je odmah iz Sarajeva u Bihać da bi osobno proveo suradnju s austrijskom vojskom generala Mollinaryja. O suradnji i usklađenom djelovanju dviju vojnih komandi u dvama različitim carstvima protiv ustanka u Hrvatskoj nalazimo dovoljno podataka u Mollinaryjevu izvještaju od 28. XI. 1871. Iz njega doznajemo kako je Mollinary poslao u Bihać zapovjednika Otočke pukovnije Pajića da prenese Mollinaryjeve pozdrave Ahmed-paši. Pajić je 21. X. zahvalio Ahmed-paši »za brzo i spremno postavljanje carsko-otomanskih četa u blizinu pobunjeničkog područja«. Bečki se dvor odužio Ahmed-paši za njegov doprinos u svladavanju ustanka. Car Franjo Josip I. podijelio mu je 21. XI. 1871. visoko odlikovanje, orden »Velikog križa«, za njegov »susjedski i prijateljski postupak kod izbijanja Rakovičke bune«.¹⁹

U trenutku izbijanja bune Mollinary je u Karlovac poslao svoga generala Ruffa s jednim bataljonom vojnika iz zagrebačke kasarne. Naime, Mollinary se više bojao Karlovca nego Rakovice. Cilj je ove posljednje naredbe bio preuzeti kontrolu nad vojskom Karlovačke divizije. Prema tome, njegovo se nepovjerenje protezalo i na divizijsku posadu u Karlovcu popunjenu Hrvatima Civilne Hrvatske. Opsežne mjere protiv Karlovca poduzeo je, kako sam kaže, »zbog raspoloženja karlovačkog stanovništva«. Podsjetimo se da je iz toga grada godinu i pol prije premješten general Benko.²⁰

Osim već spomenutih poteza Mollinary je osigurao i direktnu suradnju s kraljem. Svakog dana šalje telegrafsko izvješće caru obavještavajući ga o stanju u pobunjenoj Krajinu. Bio je iznenađen nevjerojatno brzom mobilizacijom koju je on provodio, i tu brzinu, taj brzi odaziv Krajišnika,

¹⁸ Usp. *Mirko Valentić*, *Vojna krajina i pitanje njezina sjedinjenja s Hrvatskom 1849—1881*, Zagreb 1981., 250.

¹⁹ *Mirko Valentić*, isto, 247—248.

²⁰ *Mirko Valentić*, isto, 246.

nije mogao shvatiti u tijeku cijelog ustanka. Riječ je, svakako, o ključnom segmentu bune. Naime, kasnija je sudska istraga otkrila da su Krajišnici iz udaljenih satnija na znak prve uzbune »odmah krenuli« misleći da je to prethodno dogovoreni znak za ustanak. Pišući o toj novoj spoznaji caru tek 1. XI. 1871. Mollinary je zabilježio: Meni su čak s triju različitih strana javili da su Krajišnici pri svojem alarmiranju bili mišljenja kako se ide protiv Mađara i da su se zbog toga tako požurili. Govoreći o velikoj opasnosti da se ustanak rasplamsa on dodaje još jednu dragocjenu ocjenu: Da se pobunjenicima pridružio samo jedan jedini oficir, velike mase stanovništva tako bi se oduševile da bi posljedice bile nedokučive.

3. U analizi završnice ustanka važno mjesto pripada vojnoj odmazdi i sudskoj istrazi. Teret vojnog nasilja nose krajiška sela uz Kordunsku cestu između Drežnika i Primišlja, a Rakovica je u tom lancu zadobila najviše udaraca. Vojni istražni sudovi zatvorili su velik broj ustanika, nastojeći ući u trag ustaničkim planovima. Osuđeno je na vješala 11 Krajišnika. Međutim, kazna je smanjena tek jednom Krajišniku na 18 godina tamnice, a ostali su osuđenici strijeljani, budući da trenutno u Ogulinskoj pukovniji nije bilo nijednog krvnika koji bi obavio vješanje. Osuđeni Krajišnici izdržavali su svoje kazne u zatvorima u Osijeku, Petrovaradinu, Brodu i Staroj Gradskoj. Istražni sudovi, osnovani isključivo za provođenje istrage nad zarobljenim Krajišnicima, bili su u Prosićenom Kamenu i Kršlju. Prve smrtne kazne nad šestoricom osuđenih izvršene su u Rakovici 18. X. prema presudama prijekog vojnog suda. Kazne drugoj trojici izvršene su 25. X., a za jedno izvršenje nema podataka. Najduža istraga vođena je protiv Petra Vrdoljaka, koji je u toku bune imenovan za upravnog kapetana nad svim ustaničkim četama. Osuđen je na 12 godina robije. Godine 1872. vođena je prepiska između Mollinaryja i ministra rata o djelomičnom pomilovanju. Vrhovni vojni sud, nezadovoljan držanjem uhićenog P. Vrdoljaka u istrazi, zahtijevao je od njega daljnje podatke o ustanku, koje je do tada prešućivao. Dodatno priznanje zahtijevao je general Benedek, a molbu za pomilovanje podnijela je rodbina u povodu careva rođendana.²¹ Budući da je izostalo pomilovanje, može se zaključiti da P. Vrdoljak nije progovorio o ustaničkim planovima, pa je trud Beča ostao uzaludan. Tek 1878. oproštena je P. Vrdoljaku polovica kazne (12 na 6 godina) koju je izdržao 16. IX. 1878. Sličnu sudbinu dijelio je i Antun Turkalj, kojega je prva hrvatska vlada u Rakovici imenovala za »vojnog guvernera« oslobođenih dijelova Hrvatske. Dugi istražni put prolazi i Rudolf Fabijan, doktorand prava iz Brinja, koji je optužen za poticanje ustanka u Otočkoj pukovniji. Istraga je provedena u Glini gdje su uhićeni Pavao Leber, Zrelec, Krulac i Krnić svi iz Prve banske pukovnije, a zatim je proširena i na Drugu bansku pukovniju. Raspisane su brojne potjernice za osumnjičenima. Nagrada za hvatanje Rade Čuića podignuta je s 300 na 1000 forinti 17. listopada 1871. Istražni sudovi surađivali su putem Generalkomande u Zagrebu s austrijskim konzulom u Banjaluci na otkrivanju i hvatanju optuženih Krajišnika. Poslije dužih saslušanja ukidaju se i vraćaju privremeno uspostavljeni istražni sudovi svojim matičnim kućama: primjerice, sud iz

²¹ AH, Spisi Rakovica, k. 3.

Prosićenog Kamena u Ogulin a iz Kršlja u Zagreb. Sačuvani istražni spisi imaju dragocjenu vrijednost za proučavanje ustanka u Krajinu 1871., pa ih treba što prije izdati zajedno s dnevnikom Eugena Kvaternika.

Da zaključim. Borba za slobodnu i samostalnu hrvatsku državu u Rakovici 1871. poslije žestoke odmazde i strijeljanja ponovo ulazi u tunel iz kojega upravo ovih dana, nakon mnogih stoljeća patnje i lutanja, izlazi na međunarodnu scenu. Obnovljena i mlada hrvatska država izlazi iz rata i dobiva međunarodno priznanje.

SUMMARY

THE UPRISING IN THE MILITARY BORDER 1871

The article focuses on the most essential elements of the uprising in the Military Border (V. Krajina) in 1871. The three questions that are discussed still remain somewhat unresolved.

First, is there an organic connection between Kvaternik's idea of originating an uprising and the conditions in the Krajina itself, that is, was the uprising a realistic political act? Responding to this question, the author opens a more encompassing analysis of Kvaternik as a supposed fanatic and mystic, who chose the Krajina to raise the Croatian question.

The second fundamental issue concerns the execution of the uprising, that is, the tactical-revolutionary strategy of the closest Kvaternik's circle.

The third issue concerns the scope of military vengeance over the population of the Krajina, which was exercised through military courts and auxiliary correctional-investigative courts established in Kršalj and Prosićen Kamen. The author provides exhaustive answers to these questions using his former work and new archives research.